

Література

1. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Пер. с латинского. — М.: Зерцало, 1997. — 608с. — С. 42-43.
2. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов/ Под общей ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Издательская группа «Инфра М — НОРМА», 1999. — 784 с. — С. 288, 290.
3. Хвостов В. М. Система римского права. Учебник. — М.: Изд-во «Спарк», 1996. — 522 с. — С. 410.
4. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов/ Под общей ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Издательская группа «Инфра М — НОРМА», 1999. — 784 с. — С. 290-291.
5. Савиньи Чезаре. Курс римского частного права: Учебник/ Под ред. Д. В. Дождева. — М.: Изд-во БЕК, 2000. — 400с. — С. 150.
6. Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права. — Ленинград: Из-во Ленинградского ун-та. — 1975. — 156 с. — С. 58.
7. Хвостов В. М. Система римского права. Учебник. — М.: Изд-во «Спарк», 1996. — 522 с. — С. 408-410.
8. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов/ Под общей ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Издательская группа «Инфра М — НОРМА», 1999. — 784 с. — С. 284-296.
9. Савиньи Чезаре. Курс римского частного права: Учебник/ Под ред. Д. В. Дождева. — М.: Изд-во БЕК, 2000. — 400с. — С. 149-155.
10. Хвостов В. М. Система римского права. Учебник. — М.: Изд-во «Спарк», 1996. — 522 с. — С. 410.
11. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов/ Под общей ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Издательская группа «Инфра М — НОРМА», 1999. — 784 с. — С. 284-296.
12. Новицкий И. Б., Перетерский И. С. Римское частное право. — М.: Юрист. 2002. — 544 с. — С. 143-144.

УДК 347.51

*О. Л. Стрельник,
О. В. Церковна*

**ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ВИКЛЮЧЕННЯ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» ТА «ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ»**

При визначенні наслідків протиправних дій важливе значення має встановлення наявності складу правопорушення як підстави настання юридичної відповідальності.

Разом із тим, за певних обставин, навіть за наявності зовнішніх ознак правопорушення, юридична відповідальність може не наставати, внаслідок того, що вона виключається взагалі, або внаслідок того, що порушник звільняється від неї.

Внаслідок цього визначення існування підстав для застосування юридичної відповідальності, виключення її або звільнення від неї має важливе значення.

Слід зазначити, що деякі аспекти проблеми виключення юридичної відповідальності або звільнення від неї вже були предметом наукових досліджень [3; 1; 6, С. 188-194].

Разом із тим, предметом досліджень, головним чином, були підстави звільнення від окремих видів юридичної відповідальності, що не дає можливості скласти повного уявлення про стан речей у цій галузі.

Тому аналіз пов'язаної з цим проблематики здається доцільним і своєчасним.

Передусім, слід зазначити відсутність єдності поглядів стосовно того, чи має поняття «виключення юридичної відповідальності» аналізуватися окремо, як самостійний феномен, чи воно є тісно пов'язаним із суміжними категоріями «звільнення від юридичної відповідальності» та «обмеження юридичної відповідальності».

Так, В. І. Гойман, розглядаючи різноманітні аспекти юридичної відповідальності обмежується аналізом лише підстав «звільнення» від відповідальності, характеризуючи їх як обставини, що у відповідності з вказівками юридичних норм виступають при виданні правозастосовного акту у якості фактичних підстав для повного або часткового звільнення від несприятливих наслідків за правопорушення.

Така позиція обґрунтовується тим, що, чинне законодавство виділяє дві групи таких обставин. До першої групи належать обставини, котрі за своїми зовнішніми ознаками підпадають під класифікацію таких, що порушують право, однак внаслідок їхньої суспільної корисності вони такими законом не визнаються. Це — необхідна оборона; крайня необхідність; завдання шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин; обґрунтований ризик, пов'язаний з досягненням суспільно корисної мети; вчинення злочину внаслідок фізичного або психічного примусу.

До другої групи, як він вважає, можуть бути віднесені обставини, котрі, хоча і визнаються законом протиправними, але внаслідок умов їхнього вчинення, особи правопорушника або внаслідок інших причин виключають застосування мір юридичної відповідальності. Це — наявність акту амністії або помилування; зміна обстановки, внаслідок чого особа на момент розгляду справи у суді перестала бути суспільно небезпечною; передавання особи на поруки; передавання справи у товариський суд; застосування мір громадського впливу; закінчення строків давності притягнення до відповідальності та ін. [5, С. 299].

З приводу такої класифікації слід зазначити, що неточним здається віднесення до «обставин, які у відповідності з вказівками юридичних норм виступають при виданні правозастосовного акту у якості фактичних підстав для повного або часткового звільнення від несприятливих наслідків за правопорушення» таких феноменів як необхідна оборона; крайня необхідність; завдання шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин; обґрунтований ризик, пов'язаний з досягненням суспільно корисної мети; вчинення злочину внаслідок фізичного або психічного примусу.

Адже і В. І. Гойман характеризує цю групу обставин, «ті діяння, котрі за своїми зовнішніми ознаками підпадають під класифікацію таких, що порушують право, однак внаслідок їхньої суспільної корисності вони такими законом не визнаються».

Отже ви никає питання: що саме у таких випадках слугує підставою «звільнення від відповідальності» — видання правозастосовного акту чи невизнання певних обставин правопорушенням.

Очевидно, видання правозастосовного акту є саме підставою «звільнення від відповідальності», тоді як правове значення невизнання законом певної поведінки «не правопорушенням» залишається не до кінця з'ясованим.

Таким чином наведена пропозиція виглядає непослідовною і внутрішньо суперечливою.

Інші науковці ведуть мову не про «звільнення», а лише про «виключення» юридичної відповідальності.

Наприклад, А. Б. Венгеров зараховує до числа обставин, що виключають юридичну відповідальність, відсутність чи дефектність складу правопорушення, зокрема, наявність казусу (випадку), який проявляється там, де відсутній причино-наслідковий зв'язок між дією (бездіяльністю) та результатом; відсутність суб'єкту правопорушення; відсутність суб'єктивної сторони правопорушення, а також такі соціальні явища, як непереборну силу, необхідну оборону та крайню необхідність.

При цьому він визначає непереборну силу як обставини, котрі не залежать від волі та бажання суб'єкта права, подолати які останній не в змозі, і вони об'єктивно стають на шляху виконання ним зобов'язань, ведуть його до правопорушення (стихійне лихо тощо). Усуває цей фактор юридичну відповідальність головним чином у цивільно-правовій сфері.

Необхідна оборона — це ситуація, коли людина, на яку вчинено напад, захищається і з метою припинення нападу завдає шкоду нападнику.

Крайня необхідність характеризується ним як «дуже розпливчасте оціночне поняття, яке розкривається у залежності від багатьох конкретних обставин правопорушень» [2, С. 539, 540, 548-549].

До недоліків наведеної точки зору слід віднести відсутність визначення самого поняття «звільнення від юридичної відповідальності», а також перелік, практично, як однорідних понять, категорій, що мають різну правову природу.

Зокрема, варто зазначити некоректність кваліфікації як «соціальних явищ» (з об'єднанням, до того ж, в одну видову групу) таких категорій як непереборна сила, необхідна оборона та крайня необхідність.

Це впливає, по-перше, з того, що непереборна сила може бути як соціальним, так і природним явищем, а її наявність виключає, як правило, кваліфікацію поведінки як правопорушення. По-друге, непереборна сила і крайня необхідність знаходяться у різних площинах: обставини непереборної сили нерідко якраз створюють передумови для дій у стані крайньої необхідності. По-третє, необхідну оборону та крайню необхідність немає необхідності виділяти в спеціальну групу «соціальних явищ» тому, що за їхньої наявності має йтися про відсутність складу правопорушення, оскільки такі дії визнаються правомірними.

С. А. Комаров та В. А. Малько, ототожнюючи обставини, що виключають протиправність діяння, та обставини, що виключають юридичну відповідальність, відносять до них: 1) неосудність; 2) необхідну оборону; 3) затримання особи, яка вчинила злочин; 4) крайню необхідність; 5) фізичний та психічний примус; 6) обґрунтований ризик; 7) виконання наказу або розпорядження, обов'язкових для виконавця; 8) малозначність правопорушення, яке не є суспільно небезпечним; 9) казус (випадок) та ін. [4, С. 362].

Проте, варто зауважити, що не всі обставини, згадані зазначеними правознавцями, є такими, що виключають протиправність діянь.

Зокрема, неосудна особа може вчинити об'єктивно протиправне діяння. Інша річ, що вона не може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Так само є протиправним малозначуще «правопорушення», а тому йдеться не про «виключення юридичної відповідальності» і навіть не про «виключення протиправності діяння», а лише про «звільнення від юридичної відповідальності» за вчинене правопорушення, котре є незначним і не є суспільно небезпечним.

Отже вадами наведеної позиції є те, що вона не враховує відмінності наслідків, зумовлених різними обставинами реального життя.

Деякі правознавці ведуть мову про «виключення юридичної відповідальності», наголошуючи при цьому, що це поняття відрізняється від інших категорій «звільнення від юридичної відповідальності», «звільнення від покарання» тощо.

Так, О. Ф. Скакун пропонує перелік підстав, що виключають юридичну відповідальність, до яких вона відносить: 1) неосудність особи, доведена у судовому порядку; 2) відсутність суспільної небезпеки (шкідливості) діяння у випадках необхідної оборони, крайньої необхідності, професійного ризику, фізичного або психічного примусу тощо; 3) відсутність у діянні складу правопорушення; 4) сплив строку давності притягнення до юридичної відповідальності; 5) скасування акта, яким була встановлена юридична відповідальність; 6) акт про амністування або помилування.

Вона підкреслює, що не можна ставити знак рівності між юридичною відповідальністю і правовим покаранням за вчинене, котре є наслідком правопорушення, тобто певною мірою впливу на правопорушника. З моменту набрання вироком суду законної сили можливе звільнення особи від покарання, його реального відбуття, а не від юридичної відповідальності.

Отже у даному випадку йдеться лише про «виключення юридичної відповідальності». «Звільнення від юридичної відповідальності» у даному випадку не визнається, оскільки припустимо лише «звільнення від покарання», але не від відповідальності.

На думку, О. Ф. Черданцева формулювання «виключення юридичної відповідальності» припускає, що відповідальність не настає внаслідок наявності певних умов.

При цьому такі умови він диференціює у залежності від галузі права. У кримінальному праві це обставини, що виключають злочинність діяння, а отже, і відповідальність: неосудність того, хто завдав шкоди; необхідна оборона; крайня

необхідність; завдання шкоди при затриманні злочинця; завдання шкоди під впливом фізичного або психічного примусу; при обґрунтованому ризику; на виконання законного наказу.

Обставинами, що виключають адміністративну відповідальність закон визнає: неосудність; необхідну оборону і крайню необхідність. На його думку, вказані обставини тим більше виключають відповідальність дисциплінарну.

У цивільному праві виключає відповідальність за завдання шкоди необхідна оборона [7, С. 320].

Разом із тим, О. Ф. Черданцев досить чітко розмежовує поняття «виключення юридичної відповідальності» та «звільнення від юридичної відповідальності», вказуючи, що вони відрізняються низкою суттєвих ознак.

До таких відмінностей він, зокрема, відносить ту обставину, що виключення відповідальності припускає, що вона не настає внаслідок існування певних умов з моменту вчинення діяння.

Натомість, «звільнення» має місце у випадках, коли суб'єкт притягнутий до відповідальності (наприклад, притягнутий в якості звинуваченого) або відповідальність уже реалізується, суб'єкт вже зазнає мір відповідальності.

У кримінальному праві підставами звільнення від відповідальності та покарання є активне розкаяння при вчиненні злочину невеликої тяжкості, примирення сторін і відшкодування завданої шкоди, закінчення строків давності, амністія, помилування, видання закону, що скасовує відповідальність, тощо.

Що стосується цивільного права, то йому також відомі випадки виключення відповідальності, звільнення від відповідальності та її обмеження. Необхідна оборона виключає відповідальність за завдання шкоди. Крайня необхідність цивільної відповідальності не виключає, але може слугувати підставою повного або часткового звільнення від неї за рішенням суду.

Крім того, у деяких випадках законом може бути встановлена обмежена відповідальність за зобов'язаннями, суд може зменшити обсяг шкоди, яку має відшкодувати громадянин, враховуючи його майновий стан, тощо [7, С. 320-321].

Аналізуючи наведені позиції, слід відзначити наявність у них низки недоліків.

По-перше, це відсутність чіткого визначення самого поняття «виключення юридичної відповідальності», достатніх критеріїв розмежування його та поняття «звільнення від юридичної відповідальності» (або «звільнення від покарання») тощо.

По-друге, це відсутність єдиного підходу до визначення методологічної основи характеристики тих обставин, наявність яких виключає юридичну відповідальність.

По-третє, це відсутність єдиного, спільного для усіх галузей права переліку обставин, що зумовлюють «виключення юридичної відповідальності».

Тому спробуємо проаналізувати відповідні питання більш детально.

Отже, що стосується визначення поняття «виключення юридичної відповідальності».

Розглядаючи його, передусім, слід відзначити, що термін «виключення» внаслі-

док його багатозначності, про яку згадувалося вище, може вживатися у широкому та вузькому значенні.

У широкому значенні, на нашу думку, термін «виключення» слід розглядати як «не допущення наявності чогось (у нашому випадку — юридичної відповідальності) — за даних умов.

Саме у такому значенні слід вести мову про «виключення юридичної відповідальності». Іншими словами, за певних умов юридична відповідальність є неприпустимою, тобто, не настає взагалі.

Що ж стосується «звільнення від юридичної відповідальності», то цей вираз означає, що така відповідальність була можлива, але внаслідок певних обставин порушника до неї не притягують.

Визначальним фактором, котрий дає можливість розмежувати зазначені поняття, є момент виникнення обставин, котрі виступають як підстави виключення юридичної відповідальності або як підстави звільнення від юридичної відповідальності.

На нашу думку, слід погодитися з тими правознавцями, які вважають, що виключення юридичної відповідальності може мати місце, коли певні обставини, вказані у законі, існують від самого початку. Тобто, вони відомі наперед і не можуть змінювати свого значення для застосування правових норм у залежності від наявності якихось додаткових факторів.

Натомість, звільнення від юридичної відповідальності можливе як тоді, коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання, так і в тому випадку, коли вони встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін тощо.

З врахуванням зазначеного, можна зробити, що підставами виключення юридичної відповідальності є такі обставини як неосудність правопорушника (тобто, відсутність у нього здатності бути суб'єктом юридичної відповідальності) та необхідна оборона.

Підставами звільнення від відповідальності, на нашу думку, є: 1) непереборна сила; 2) випадок; 3) крайня необхідність; 4) затримання особи, яка вчинила злочин; 5) фізичний та психічний примус; 6) обґрунтований ризик; 7) виконання наказу або розпорядження, обов'язкових для виконавця; 8) малозначність правопорушення, яке не є суспільно небезпечним; 9) скасування акта, яким була встановлена юридична відповідальність; 10) акт про амністування або помилування тощо.

Література:

1. Баулін Ю. В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. — Харьков. 1991.
2. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. — М.: ИКФ Омега-Л, 2002.
3. Дурманов П. Д. Обстоятельства, исключющие общественную опасность и противоправность деяния. — М., 1961.
4. Комаров С. А., Малько А. В. Теория государства и права: Учебно-методическое пособие. Краткий учебник для вузов. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА — ИНФРА*М), 2001.

5. Общая теория права и государства: Ученник / Под. ред. В. В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2003.
6. Скворцова О. В. Зміна обставин як підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. — Сімферополь. — 2006. — Вип. 9. — С. 188 — 194.
7. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. — М.: Юрайт-М. 2001.

УДК 347.77

О. В. Ришкова

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Система захисту права інтелектуальної власності в Україні не є ще остаточно сформованою. Створено багато установ, на які покладено обов'язок захищати право інтелектуальної власності, а масштаби його порушення не зменшуються. Захист права інтелектуальної власності здійснюється місцевими і господарськими судами, органами прокуратури і внутрішніх справ та багатьма іншими органами і установами. Прийнято низку важливих законодавчих актів та інших нормативно-правових актів, вживається ряд інших заходів, спрямованих на посилення захисту права інтелектуальної власності [1, С. 5-9]. Все ж стан захисту права інтелектуальної власності потребує кардинального поліпшення.

Не слід не зважати на те, що масштаби правопорушень у сфері інтелектуальної власності зростають в усьому світі. Як свідчить світова практика, шкода від цих порушень сягає астрономічних цифр. «Піратський» музичний ринок зріс до понад 4 мільярди доларів США. Зростає піратство в Інтернеті. Цьому сприяє організована злочинність, яка носить глобальний характер. Зростає кількість підпільних заводів, фабрик, цехів, окремих майстерень по виробництву контрафактних об'єктів права інтелектуальної власності.

Напруженою залишається ситуація у сфері захисту права інтелектуальної власності в Україні. Колегія Міністерства освіти і науки України, заслухавши доповідь голови Державного департаменту інтелектуальної власності, констатувала зростаючу кількість справ, пов'язаних із порушеннями права інтелектуальної власності [2].

Зрозуміло, що посилення боротьби з порушеннями права інтелектуальної власності потребує тривалих державних зусиль економічного, правового, фінансового, матеріально-технічного характеру, всебічного стимулювання і заохочення. Слід визнати на державному рівні, що захист права інтелектуальної власності в сучасних умовах в Україні набуває першочергового завдання.

Норми про захист права інтелектуальної власності розпорошені по різних законах про інтелектуальну власність або по законах, причетних до попередніх законів. Кожний закон України про інтелектуальну власність містить свою власну систему